

Fejes Norbert

**A MAGYARORSZÁGI ÉS AZ EU-S FEJLESZTÉSI
FORRÁSOK SZEREPE KÁRPÁTALJA
MEGYEHATÁROKON ÁTNYÚLÓ
FEJLESZTÉSPOLITIKAI KAPCSOLATAIBAN**

TÉZISFÜZET

Témavezető:
Prof. Dr. Nagy Sándor Gyula

Budapest
2023

Világgazdasági Tanszék

Fejes Norbert ©

TARTALOMJEGYZÉK

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA	4
II. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK	8
III. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI	15
IV. FŐBB HIVATKOZÁSOK	26
V. PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK	33

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

A Szovjetunió felbomlásával függetlenné váló Ukrajnának az elmúlt három évtizedben – már az orosz-ukrán háború kirobbanását megelőzően is – számos, a fejlődését és a szomszédos országokhoz viszonyított gazdasági felzárkózását gátló kihívással és megpróbáltatással kellett szembenéznie, illetve megküzdenie. Az 1990-es évek gazdasági mélyrepülését és hiperinflációját, a privatizációs folyamat visszaéléseit, az árnyékgazdaság kialakulását és – az azóta is jelenlévő – korrupció terjedését követően, a 2000-es évek elején elinduló fellendülési folyamatot előbb a szüntelen belpolitikai harcok, majd a 2008-2009-es gazdasági világválság törte meg. 2010 után pedig fejlődését egy forradalom és egy kormányválság, majd az ország területi integritását veszélyeztető események hátráltatták. Ezek a folyamatok az ukrán gazdaságot az évtized közepére mintegy 10 évvel vetették vissza. Ilyen előzmények mellett pedig a koronavírus-világjárvány Ukrajnát regionális viszonylatban lényegesen nehezebb, hátrányosabb helyzetben érte. A pandémia által okozott recesszió után pedig a gazdasági fellendülés stabilizálódására esély sem mutatkozhatott az orosz-ukrán háború 2022. februári kirobbanásával.

A fenti események értelemszerűen Kárpátaljára is hatást gyakoroltak, mely térség gazdasági és társadalmi viszonyainak, valamint az ott élő magyarság helyzetének a vizsgálata – származásom okán – mindig is kiemelten fontos volt számomra. Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése egyszerre jelent előnyt és hátrányt a megye számára. Négy európai uniós tagországgal határos, így Ukrajna nyugati kapujaként, az EU-ba irányuló kereskedelmi csatornák és kulcsfontosságú logisztikai útvonalak birtokosaként fontos láncszem lehet Ukrajna nyugati integrációjában, a külgazdasági kapcsolatok erősítésében és ezáltal az ország gazdasági fejlődésének elősegítésében. Másfelől ugyanakkor mind Ukrajnán belül, mind pedig a szomszédos uniós tagországok viszonylatában a periférián helyezkedik el, távol az országok centrumterületeitől, főbb gazdasági központjaitól. Míg az európai integráció felé vezető úton eleve elrendelt kiemelt szerepe arra engedne következtetni, hogy a kijevi központi hatalom mindinkább érdekelt a régió fejlesztésében, addig a háború előtti időszak regionális gazdasági adatai nem feltétlenül erre utalnak, s inkább Kárpátalja periférikus elhelyezkedését támasztják alá. Ez nem újkeletű probléma, hanem inkább a térség gazdasági helyzetének sajátossága. Bármely állam fennhatósága alá tartozott ugyanis az elmúlt bő egy évszázadban, mindig a periférián helyezkedett el, s ennek következtében sem

Csehszlovákiának, sem a Szovjetunió egykori ukrán tagköztársaságának, sem pedig a függetlenné váló Ukrajnának a vezetése nem fordított kellő figyelmet a térség gazdasági pozícióinak javítására. Terepi tapasztalataim alapján pedig ez a helyzet – a budapesti kormányzat által a kárpátaljai magyarságnak nyújtott, különféle célzatú támogatásoktól eltekintve – a háborút megelőzően is fennállt.

Kárpátalja a háború előtt az egyik legelmaradottabb régiónak számított Ukrajnán belül. Az ukrán kormányzat adatai szerint ugyanis 2021-ben Kárpátalja a bruttó regionális össztermék, a rendelkezésre álló jövedelem, az ipari termelés, az építőipari teljesítmény, a(z állami beruházásokon kívüli) tőkebefektetések, a helyi önkormányzati költségvetési bevételek és kiadások egy főre vetített értékeinek, a tízezer főre jutó kkv-k számának, illetve a munkaerőpiaci mutatók (munkanélküliségi és foglalkoztatottsági ráta) országon belüli rangsorában is az utolsó helyeken, az országos átlagtól lemaradva szerepelt (Ukrajna Közösség- és Területfejlesztési Minisztériuma, 2022).

Kárpátalja fejlődése mindig annak a politikai rendszernek a centrumától függött, amelynek pillanatnyilag a része volt történelme során. Ezen időszakok alatt mozgásterét és kapcsolatait rendre a központ-periféria viszonyrendszer határozta meg, melynek csupán a centruma változott időről-időre. A Frank Barry (2004) által közölt perifériaértelmezés három változata közül Kárpátaljára kettő, a gazdaságföldrajzi és a fejlettségre utaló a fentiek alapján egyértelműen vonatkoztatható. Mindazonáltal kutatási eredményeimnek köszönhetően a harmadik változat, a funkcionális (gazdasági munkamegosztási vagy történelmi) is értelmet nyerhet.

A Varsói Szerződés egykori tagállamainak egy része mára az EU tagjává vált, néhány ország (pl. Ukrajna) viszont még nem csatlakozhatott a Közösséghez. Emiatt Kárpátalja centrum-periféria rendszere – a korábbiakhoz képest – ma lényegesen összetettebb, hiszen a fővároson, Kijeven túl más térkapcsolatai is vannak a régióknak (a szomszédos uniós tagállamok centrumai, vagy akár maga Brüsszel is). Periférikus elhelyezkedése ellenére irányulnak a térségbe nemzetközi fejlesztési kezdeményezések és valósulnak meg konkrét fejlesztési programok (pl. Interreg programok, Magyarország gazdaságfejlesztési programja), melyek alakítják és meghatározzák Kárpátalja centrum-periféria viszonyait és fejlődési folyamatait.

A központ-periféria elmélet ráadásul nemcsak az egész régióra, hanem annak magyarlakta területeire, illetve az ott élő magyar közösségre is vonatkoztatható. Egyrészt a Kárpát-medence

magyarlakta térségeinek viszonylatában, ahol Budapest alkotja a központot, a határ menti és határon túli területek – köztük a kárpátaljai – pedig a külső perifériát. Másrészt a magyar nemzeti kapcsolatok miatt a kárpátaljai magyarlakta területek külső erőforrás-ellátottsága és térkapcsolatai markánsan eltérnek a térség többi részétől. Említhetők az itteni magyarság magyarországi migrációs és munkavállalási kapcsolata, a budapesti gazdaságfejlesztési támogatások, illetve más finanszírozási eszközök is. Az egyszerűsített honosítással és a választási törvény kiterjesztésével pedig igyekezett minél szorosabb (közjogi) kapcsolatot teremteni Budapest a kárpátaljai és más határon túli magyar közösségek tagjaival. A kárpátaljai magyarságot érintő kisebbségkorlátozó lépések elleni határozott budapesti fellépés is a függőségi viszony egy további bizonyítéka. A centrum-periféria kapcsolat vizsgálata a Kárpátalját érintő többoldalú fejlesztéspolitikai kezdeményezések tükrében tehát egy rendkívül izgalmas és újszerű kutatási témát szolgáltatott.

A Magyarország kárpátaljai gazdaságfejlesztési programját megalapozó Egán Ede-terv elkészítése (2014) óta alapjaiban változott meg a makrogazdasági környezet. Emiatt az abban elkészített elemzések, megfogalmazott fejlesztési irányok ma már – különösen a háborús helyzet folytán – nem minden esetben érvényesek. A konfliktust követően a magyarlakta területek gazdasági potenciáljának hatékony kiaknázása érdekében szükség lesz egy célirányos, az aktuális viszonyokat tükröző gazdaságfejlesztési irányvonal újbóli meghatározására. A Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program lehetséges hatásairól sem készült ez idáig (nyilvános) átfogó értékelés. Egy erre kiterjedő kutatás így a magyar kormányzat és a kárpátaljai szervezetek, a lebonyolítók hasznára is válna és a program fő célját, a magyarság szülőföldön való maradását és boldogulását szolgálná. Tudományos munkám ezt a célt is kívánja szolgálni.

A háború utáni időszak újjáépítési és gazdasági helyreállási folyamataiban, valamint Ukrajna európai integrációs törekvéseiben Kárpátalja – földrajzi helyzetéből, valamint a konfliktus kirobbanása óta egyre növekvő országon belüli gazdasági jelentőségéből adódóan (egyetlen békés régió) – kiemelt szerepet játszhat. Ez pedig a kijevi hatalom számára is a régiót érintő fejlesztések megvalósítását teszi szükségessé, és elengedhetlenné válik az egyes – ukrainai, magyarországi vagy brüsszeli – fejlesztéspolitikai eszközök összehangolása, az esetlegesen felmerülő átfedések kiküszöbölése. Értekezésem egyik legfontosabb eredményének ugyanis az tekinthető, hogy aprólékos jelleggel, egy helyen gyűjt össze és elemez ki több forrásból (ukrainai, magyarországi és uniós) származó információt és adatot. Az ezek alapján készített részletes

elemzések és következtetések a jövőbeli tervezési munkát is segítik. Ráadásul az ukrain országos és regionális szintű fejlesztéspolitika irányvonalai, tervdokumentumai és eszközei kevésbé ismertek Magyarországon, így bemutatásuk újszerűséget is hoz a magyar tudományos életbe.

II. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

Az értekezés **célja** egyrészt annak feltárása volt, hogy Kárpátalja fejlődését ki és milyen eszközökkel, milyen célkitűzések mentén próbálta elősegíteni, illetve szándékukban állt-e az egyes támogatási programoknak kimozdítani a régiót periférikus helyzetéből. Másrészt pedig annak vizsgálata, hogy miként alakult Kárpátalja – Ukrajnán belüli és a szomszédos EU-s régiókhoz viszonyított – fejlődési pályája, valamint centrum-periféria viszonyrendszere a 21. században.

A fenti célok mentén az alábbi **kutatási kérdéseket** tettem fel:

1. Milyen fejlesztési programok (EU-s, ukrán és magyar), milyen stratégiai célok mentén érintették a vizsgált időszakban Kárpátalja területét?
2. Az egyes fejlesztési tervdokumentumok céljai hogyan illeszkedtek egymáshoz?
3. Milyen eredményeket értek el az egyes programok a vizsgált időszakban? Hogyan oszlottak meg a támogatások az egyes célkitűzések és Kárpátalján belüli közigazgatási egységek között?
4. Törekedtek-e az egyes programok Kárpátalja fejlődésének előmozdítására, és milyen eredményekkel járultak ehhez hozzá?
5. Kárpátalja periférikus szerepe változott-e a vizsgált időszakban?

A fenti kutatási kérdések alapján pedig az alábbi **hipotézisek** fogalmaztam meg:

1. A vizsgált időszakban nem fedezhető fel Kárpátalja gazdasági fejlődését, illetve pozícióinak javítását elősegítő konzekvens ukrainai fejlesztéspolitika. Ezzel szemben európai uniós szinten, illetve Magyarország részéről ilyen kezdeményezések kirajzolódnak.
2. Az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program kimutathatóan segítette nemcsak a magyarlakta területek, hanem egész Kárpátalja fejlődését.
3. Az Interreg Programok és kiemelten a HUSKROUA CBC Program esetében ugyan volt arra szándék, hogy hozzájáruljanak Kárpátalja fejlődéséhez, a végrehajtásuk adatai a vizsgált időszakban ugyanakkor arra utalnak, hogy ez nem volt jelentős.
4. Kárpátalja periférikus szerepe nem változott a vizsgált időszakban.

A kutatási kérdések, illetve a hipotézisek – különös tekintettel a Kárpátalja fejlődési pályáját taglalók – megválaszolásához mindenekelőtt egy **területi és időbeli lehatárolásra** volt szükségem.

A vizsgálni kívánt térségeket földrajzi szempontból az alábbi három részre bontottam: nemzetközi, Ukrajnán belüli és Kárpátalján belüli elemzési területre.

Nemzetközi elemzési területként a Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna (HUSKROUA) Határon Átnyúló Együttműködési Program bázisterületét vettem alapul: Kárpátalja és az Ivano-Frankivszki megye (UA), Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye (HU), Kassa és Eperjes megye (SK), valamint Máramaros és Szatmár megye (RO). Kárpátalja mind a másik hat megyével határos.

Kárpátalja fejlődési pályájának alakulását (másrésztől) Ukrajnán belül is vizsgáltam elsősorban a régióval szomszédos nyugat-ukrajnai megyékkel (Lviv-i, Ivano-Frankivszki, Csernovci), valamint az országos átlaggal összehasonlítva.

A Kárpátalját érintő Interreg Programok céljainak és eredményeinek az elemzése során értelemszerűen a mindenkori programterületek képezték a vizsgálat tárgyát.

Az Interreg Programok és az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program hatásainak vizsgálatát Kárpátalján belül megyei, illetve – lehetőség szerint – járási szinten is elvégeztem. A megyén belüli elemzések során – a vizsgált időtáv és az adatok rendelkezésre állása folytán – még a közigazgatási reform előtti berendezkedést (13 járás és 5 megyei jogú város) vettem alapul.

Az egyes tervdokumentumok célkitűzéseinek, a fejlesztési programok eredményeinek, valamint Kárpátalja fejlődési pályájának a vizsgálata egy hosszabb időtávon belül történt. Az időintervallum kezdete a Kárpátalját is érintő Interreg Programok elindulásával esik egybe (2000-es évek eleje, de inkább 2004). Az elemzési időtáv zárásaként pedig az orosz-ukrán háború kirobbanását megelőző utolsó teljes évet, 2021-et határoztam meg. A fegyveres konfliktus miatt az ukrajnai statisztikai hivatalok 2022 januárja után már nem tettek közzé friss adatokat (adatszolgáltatásra vonatkozó kérésemet a Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal is visszautasította), ráadásul jelenleg az országos statisztikai szolgálat honlapja sem érhető el Magyarországról.

A kutatási kérdéseimből, illetve hipotéziseimből adódóan értekezésem alapvetően három fő részből épült fel: 1) az ukrajnai, magyarországi és uniós fejlesztéspolitikák feltérképezése, összevetése (dokumentumelemzés), 2) a keretükben megvalósuló fejlesztési programok eredményeinek értékelése, 3) Kárpátalja fejlődési pályájának, illetve az egyes programok lehetséges hatásainak kvantitatív, illetve kvalitatív módszerrel történő vizsgálata. Emellett Kárpátalja centrum-periféria viszonyrendszerének elemzését a fejlesztéspolitikai nemzetközi (uniós és magyarországi) kapcsolatok anyagain keresztül végeztem el.

A fejlesztéspolitikai tervezési dokumentumok elemzése (ex ante) segítette feltárni, hogy az ukrán központi és megyei hatalom, valamint az EU és Magyarország milyen fejlesztési elképzelések, célkitűzések mentén kívánták a vizsgált időszakban elősegíteni Kárpátalja fejlődését, s azok hogyan illeszkedtek egymáshoz (*1. és 2. kutatási kérdések, illetve 1. hipotézis*).

A magyarországi és uniós eredetű fejlesztési programok közvetlen eredményeinek értékelésével (ex post) válaszoltam meg, hogy a programok keretében kárpátaljai szervezeteknek nyújtott támogatások hogyan oszlottak meg az egyes célkitűzések, illetve közigazgatási egységek között (*3. kutatási kérdés*), törekedtek-e Kárpátalja fejlődésének javítására és – ideális esetben – milyen eredményekkel járultak ehhez hozzá (*4. kutatási kérdés és 3. hipotézis*). Továbbá, hogy a magyar kormányzat gazdaságfejlesztési célú támogatásai kimutathatóan segítették-e – a magyarlakta területeken túl – egész Kárpátalja fejlődését (*2. hipotézis*).

Az egyes programok Kárpátalja fejlődési pályájára gyakorolt lehetséges hatásainak vizsgálata során 3, a Nemzetstratégiai Kutatóintézetnél (NSKI) általam vezetett kvalitatív kutatás (kárpátaljai magyar vállalkozók körében végzett felmérés; online kérdőíves felmérés a kárpátaljai magyarság körében; interjúk kutatás kárpátaljai közéleti szereplők körében) eredményeire is támaszkodtam.

Kárpátalja fejlődési pályájának – kvantitatív eszközökkel történő – értékelésével elsősorban az *5. kutatási kérdésre* és a *4. hipotézisre* igyekeztem reflektálni. Kárpátalja periférikus helyzetének és függőségi viszonyainak alakulásáról ugyanakkor mind a dokumentum-elemzés, mind pedig a programeredmények vizsgálata szolgáltatott hasznos információkat.

A tervdokumentumok feltárása során az alábbi kiválasztási szempontokat vettem figyelembe:

- földrajzi célterület: Kárpátalját célzó fejlesztési irányvonalakat is tartalmaznia kellett;
- célkitűzés: felfedezhetőnek kellett lennie benne gazdaságfejlesztési prioritásnak;

- időtáv: a vizsgált időszakra kellett vonatkoznia;
- nemzetpolitikai vonatkozás: a tervdokumentumban meghatározott célkitűzések és források a kárpátaljai magyarság számára is relevánsak és elérhetőek kellett legyenek;
- jogi vagy adminisztratív keret: a kiválasztott dokumentumok között egyaránt lennie kellett legitím nemzetközi szervezeti, kormányzati, helyi önkormányzati és civil szervezeti tervdokumentumnak is.

A fenti kiválasztási szempontok garantálták, hogy minél teljesebb képet kapjak a Kárpátalját érintő fejlesztési elképzelésekről. A centrum-periféria modell alapján fontos volt látni azt is, hogy milyen fejlesztési kezdeményezések születtek a térségre a különböző centrumokban, amelyeknek egyrészt kézenfekvő szerepe lehetett a régió fejlődésében, másrészt a leghatékonyabban vizsgálhatók (ld. Kijev, Budapest, EU – ez esetekben nem voltak nyelvi akadályai a dokumentációk elemzésének).

A fenti kiválasztási szempontok alapján az alábbi táblázatban szereplő, Kárpátalját (is) célzó ukrainai (központi és megyei), magyarországi (a kárpátaljai magyar érdekképviseleti szervek által kidolgozott stratégiákat, terveket is beleértve) és uniós fejlesztési tervdokumentumok elemzését, egymáshoz való illeszkedését vizsgáltam meg.

Ukrán állami (központi vagy Kárpátalja megyei) dokumentumok	Az EU Interreg Programjaihoz kapcsolódó dokumentumok	Magyarországi vagy kárpátaljai magyar dokumentumok
№ 2850-IV sz. Törvény "A régiók fejlesztésének élénkítéséről" (2005)	Az Interreg (Int.) jogszabályi háttere – Az EU hivatalos lapja: - 2000/C 143/08 Közl. (Int. III) - 1083/2006/EK Rend. (Int. IV) - 1299/2013/EU Rend. (Int. V)	Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete (2013-)
Állami területfejlesztési stratégia (2006-2015)		Wekerle Terv (2012-)
Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája (2006-2015)		KMVSZ: Kárpátalja gazdaságfejlesztési stratégiai terve (2013-)
Ukrajna állami területfejlesztési stratégiája (2015-2020)	Transznacionális Programok: - CADSES Program 2000-2006 - CE Program 2007-2013 - SEE Program 2007-2013 - DTP 2014-2020 - Duna Régió Stratégia	KMKSZ: Egán Ede-terv – A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve (2014-) Pályázati kiírások (2016, 2017, 2019)
Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája (2015-2020)	Határon Átnyúló Programok: - HUSKUA 2004-2006 - HUSKROUA 2007-2013 és 2014-2020 - PLBYUA 2004-2006, 2007-2013 és 2014-2020 - ROUA 2014-2020	UMDSZ: Kárpátalja magyarlakta térségeinek gazdaságfejlesztési koncepciója (2016-)

A tervdokumentumok elemzése során az alábbi fő szempontokat vettem figyelembe:

- célkitűzések: milyen célokat, illetve prioritásokat fogalmazott meg?
- célcsoportok: állami, civil vagy magán szereplők?
- erőforrások: rendelt-e fejlesztési forrásokat a prioritások mellé? Ha igen, mekkora anyagi ráfordításokat kívánt megmozgatni?
- eszközök: pl. projekttámogatások, képzések, infrastrukturális fejlesztések.

Az ukrajnai, magyarországi és uniós programok eredményeinek elemzése során megvizsgáltam:

- A benyújtott és sikeres pályázatok megoszlását kiírásonként, tématerületenként és – ahol lehetséges volt – településenként, illetve közigazgatási egységenként. (A pályázati források területi allokációjának vizsgálata a támogatások földrajzi koncentráltságának megítélésében is segített.)
- Az elnyert támogatások kumulált értékeinek alakulását az előzetesen meghatározott keretösszegekhez viszonyítva.
- Támogatottsági arány alakulását kiírásonként és tématerületenként.
- Elnyert támogatás átlagos mértékét kiírásonként.
- Az Egán Ede Program esetében: a három év pályázati kiírásaiban bekövetkező változásokat (célkitűzések, feltételek, keretösszegek).
- Az Interreg Programok esetében: a kárpátaljai szervezetek projektvezetői vagy projektpartneri szerepvállalását, a határon átnyúló partnerségek megoszlását (a centrum-periféria viszonyrendszer fejlesztésekben való szerepének vizsgálata érdekében), a régióra eső uniós támogatás összegét, arányát, átlagát.

Az egyes programok Kárpátalja fejlődésére gyakorolt lehetséges hatásainak értékeléséhez elsősorban munkahelyemen, az NSKI-nál általam vezetett és koordinált három kvalitatív kutatás eredményeire, valamint a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal statisztikai adataira támaszkodtam:

- Elsősorban kárpátaljai magyar vállalkozók (1367 válaszadó) megkérdezésével a rendelkezésükre álló fejlesztési források megoszlásának, a pályázatokon való sikerességi rátáknak, az átlagosan elnyert támogatásoknak, a bevételekben keletkező változásoknak, a hivatalos formában való működés változásának a vizsgálata.

- A kárpátaljai magyar közösség online formában történő megkérdezésével (611 kitöltő) az Egán Ede Programról alkotott vélemények feltérképezése.
- Kárpátaljai közéleti szereplők interjúk megkérdezésével (33 fő, + 8 fő egy műhelymunka keretében) a Programok eddigi tapasztalatainak az összegyűjtése.
- A Programok Kárpátalja fejlődésére gyakorolt lehetséges hatásainak vizsgálata a Statisztikai Főhivatal adatai alapján (közigazgatási egységek szerinti adatok).

Kárpátalja fejlődési pályájának alakulását a vizsgált időszakon belül elemeztem, Kárpátalját két oldalról is a középpontba állítva elemeztem: 1) a HUSKROUA programterületén belül, a szomszédos uniós és ukrain megyékhez viszonyítva; 2) az ukrán országos átlaghoz viszonyítva. Az elemzéshez felhasznált legfőbb mutatók: egy főre jutó GDP és annak regionális változata, munkaerőpiaci adatok (munkanélküliségi és foglalkoztatottsági ráta, átlagbér), külgazdasági aktivitás (külkereskedelmi adatok, FDI be- és kiáramlás), szubnacionális HDI.

A statisztikai adatok forrásaiként használtam: a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal évkönyveit, valamint az Eurostat, Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának, az Ivano-Frankivszk megyei, a Csernovci megyei és a Lviv megyei Statisztikai Hivataloknak, Ukrajna Nemzeti Bankjának, illetve a szomszédos országok statisztikai hivatalainak a honlapjait.

A fenti mutatókon túl Kárpátalja fejlődési pályájának elemzésére, illetve a programeredmények hatásainak feltérképezésére a Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal évkönyveiben fellelhető alábbi – megyén belüli – adatokat is felhasználtam:

- munkaerőpiaci mutatók (foglalkoztatottsági/munkanélküliségi ráta, gazdaságilag aktív népesség, teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma, átlagbérek alakulása);
- vállalkozási statisztikák: a jogi személyek száma az egyes vállalkozástípusok és nemzetgazdasági ágak szerint; a gazdálkodási egységek teljesítménymutatói (pl. darabszám, forgalom, foglalkoztatottak száma, méret szerinti megoszlás);
- külgazdasági mutatók: Kárpátalja külkereskedelmi forgalmának alakulása, ebből kiemelten Magyarország és más szomszédos uniós országok irányába, valamint Kárpátalja magyarlakta térségeiben (Beregszász, Beregszászi járás, Csap, Ungvári járás, Nagyszőlősi járás); külföldi közvetlen befektetések állományának változása Kárpátalján, kiemelten Magyarországról és más szomszédos uniós országokból;

- agrárgazdasági mutatók: mezőgazdasági termelés – növénytermesztés és állattenyésztés – mértéke, azon belül a vállalkozási formában végzett termelés mértéke.

III. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

A tervdokumentumok elemzése során kiderült, hogy a vizsgált időszakban Kárpátalja fejlesztésére az ukrainai központi és megyei irányítás, Magyarország és segítségével a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek, valamint az EU intézményrendszere is dolgozott ki terveket, stratégiákat, programokat. E dokumentumok gazdasági, innovációs, humánfejlesztési, egészségügyi, kulturális, környezeti, közlekedésfejlesztési és infrastrukturális, nemzetközi mobilitási, biztonsági és infokommunikációs célkitűzéseket és prioritásokat is tartalmaztak a régió fejlődésének előmozdítására. Kiemelten kezelték ugyanakkor Kárpátalja határon átnyúló kapcsolatépítési és együttműködési lehetőségeinek a bővítését is.

Az ukrainai állami és a kárpátaljai hatóságok által kidolgozott megyei területfejlesztési stratégiák célkitűzései nem teljesen illeszkedtek egymáshoz. A központi kormányzat tervei ugyanis – tervezési időszaktól függetlenül – kevesebb figyelmet szántak a régió humán és gazdasági szempontú fejlesztésére, amit a helyi vezetés igyekezett kompenzálni. Ez arra utal, hogy Kárpátalján, a periférián sokkal inkább előtérbe helyezték a régió fejlődésének előmozdítását, mint a fővárosban, azaz a centrumban. A határon átnyúló, szomszédos uniós országokkal való kapcsolatépítést (különösen az első időszakban) és az ehhez szükséges infrastruktúra fejlesztését ugyanakkor mindkét dokumentum kiemelten kezelte. Ez részben azt sugallta, hogy – földrajzi elhelyezkedése folytán – a központi kormányzat fontos (híd) szerepet szánt a régiónak az ország nyugati integrációs törekvéseinek elősegítésében. Tehát bár fejlesztéspolitikai tervezési szempontból Kijev nem igazán törekedett Kárpátalja periférikus fejlettségi helyzetének előmozdítására, a régió földrajzi periférikus pozícióját a számára is elsődleges célok érdekében használni kívánta (tulajdonképpen a periférikus térség függőségi viszonyait igyekezett diverzifikálni nyugati irányban). Mindez persze nem jelenti azt, hogy a megye ne profitált volna a nemzetközi kapcsolatokból és az ezt szolgáló fejlesztési kezdeményezésekből.

A kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek által készített tervdokumentumok – és különösen az Egán Ede-terv – céljai leginkább a magyarországi (nemzetpolitikai, Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési) stratégiák célkitűzéseivel illeszkednek, de – a gazdasági és humán erőforrás-fejlesztési szempontok miatt – a kárpátaljai területfejlesztési tervekkel is felfedezhető volt számos kapcsolódási pont. Az ukrán állami területfejlesztési stratégiákhoz való illeszkedésük ugyanakkor

csekély, hiszen azok nem fogalmaztak meg valós fejlődést lehetővé tevő irányvonalakat a földrajzi és fejlettségi értelemben is periférián elhelyezkedő kárpátaljai magyarság számára. Mindez már tervezési szinten alátámasztotta a több centrumtól (Budapest, Kijev) való függőségi viszonyrendszert Kárpátalja szempontjából.

Az Egán Ede-terv és a megyei stratégiák közötti leglényegesebb különbség a szűkebb célcsoportban (kárpátaljai magyar közösség vs. a megye teljes lakossága) és földrajzi célterületben (magyarlakta területek vs. egész Kárpátalja) fedezhető fel. Az Egán Ede Program ezt a pályázati kiírások feltételeiben (pl. magyar nyelvtudás) később deklarálta is, azaz közvetlenül nem állt szándékában a teljes régió fejlődését előmozdítani.

Az Interreg jogszabályi háttérét, létrehozásának szándékait vizsgálva egyértelműen kirajzolódott, hogy az együttműködésre törekvést, a kelet-európai perifériával való kapcsolatok építését, illetve elmélyítését, és e külső határterületeknek az integráció irányába történő terelését kívánta elsősorban ösztönözni a konkrét fejlesztéspolitikai szándék helyett. Az Interreg kapcsán tehát kirajzolódott egy újabb centrum-periféria viszonyrendszer Brüsszel vagy a programok uniós területei (centrumok) és a külső perifériák (itt Ukrajna és Kárpátalja) között.

A magyar vonatkozású tervek tehát – a tervezés szintjén – Kárpátalja egy szűkebb területére céloztak gazdaságfejlesztést. Az uniós dokumentumok azonban – eredeti céljuknak megfelelően – inkább a kapcsolatépítést helyezték előtérbe a valós fejlesztési törekvések helyett. Bár szükséges megjegyezni, mindez segíthette a régió fejlődésének előmozdítását is.

Az Interreg Programok célkitűzései sokkal inkább illeszkedtek az ukrán állami és a Kárpátalja megyei területfejlesztési stratégiák céljaihoz, mint a magyar tervdokumentumokéhoz. Az ukránai és uniós tervek közötti legtöbb kapcsolódási pont a határon átnyúló együttműködés, átjárhatóság és mobilitás elősegítésében, a környezetvédelemben, a katasztrófa-megelőzésben, valamint a kulturális, oktatási, innovációs és egészségügyi témájú fejlesztési célokban rajzolódott ki. Valamennyi tervdokumentum (a magyarokat is beleértve) legnyilvánvalóbb közös pontjának talán a turizmusfejlesztés volt tekinthető.

A kárpátaljai magyar közösség fejlesztési koncepciói (és kiemelten az Egán Ede-terv), valamint a 2014-2020 közötti Interreg Programok közös operatív programdokumentumai alapvetően különböző célok megvalósulását kívánták szolgálni. Hiszen míg az Egán Ede-terv és a Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program kimondottan a kárpátaljai magyarság és a magyarlakta

társág gazdasági pozícióinak javítását, a szülőföldön maradást kívánta elősegíteni célzottan gazdaságfejlesztési eszközökkel, addig az Interreg Programok ennél – mind területi szempontból, mind pedig az irányvonalakat tekintve – lényegesen tágabb célokat tűztek ki maguk elé. Ezek megvalósításához pedig inkább ún. “szoft”-jellegű és kismértékben infrastrukturális kezdeményezéseket támogattak. Bár a három kárpátaljai magyar fejlesztési koncepcióban is megfogalmaztak ehhez hasonló “szoft”-jellegű (pl. humán fejlesztés, kulturális együttműködés, környezetvédelem) és infrastruktúra-fejlesztési (pl. határátkelőhelyek) célokat is, azonban mindezek gyakorlati megvalósítása nem az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program keretében indult el. A magyar kormányzat ugyanis ezekre külön támogatási programokat indított.

Az egyes programok a lebonyolítás során eltérő mértékben tartották magukat a dokumentumokban lefektetett – célonkénti – finanszírozási keretekhez. E téren az Interreg Programok voltak a legrugalmatlanabbak és ezáltal legpontosabbak, ugyanis az előirányzott támogatási keretösszegeket soha nem lépték túl. Ezzel szemben az Egán Ede Program és Kárpátalja megye regionális fejlesztési programja csak a ritkán tartották magukat a pályázati kiírásokban, illetve intézkedési tervekben lefektetett finanszírozási keretösszegekhez. E programok kellő rugalmasságot mutattak a piaci (nagy számú benyújtott pályázat az Egán Ede Program keretében), illetve a fentről jövő, állami (a ciklus közben megkezdett nagyvolumenű kormányzati közútfejlesztési program) igények felé. Így mindkét fejlesztési kezdeményezés esetében az előzetesen felállított támogatási keretösszegeket – a program és a célkitűzések szintjén is (néhány kivételtől eltekintve) – jelentősen meghaladták a megvalósítás során. A megyei fejlesztési programjának keretében az intézkedési tervben meghatározott összeg több mint dupláját, az Egán Ede Program keretében pedig az előirányzott támogatási keret csaknem háromszorosát fizették ki.

Az összesített programeredmények alapján az egyes programok – ahogy azt a dokumentumok illeszkedésvizsgálata is előrevetítette – más-más célokra fektették a fő hangsúlyt Kárpátalján, melyhez a kifizetett támogatások is illeszkedtek.

Kárpátalja megyei önkormányzatának 2015-2020 közötti fejlesztési programja – az intézkedési tervtől eltérve – a végrehajtás időszakában gyakorlatilag egy célkitűzésre, a verseny- és innovációs képesség kialakítására, s azon belül szinte teljes egészében közútfejlesztésre fordította erőforrásai túlnyomó többségét (több mint 80%). Tehát tulajdonképp egy jelentős infrastruktúra-

fejlesztés valósult meg a program során. A megvalósított projektek földrajzi célterület szerinti megoszlása Kárpátalján belül arányos volt, ugyanis a megvalósított projektek kétharmada – melyekre a költségvetés szinte egészét fordították – a megye teljes területére kifejtette hatását. Az útépités kapcsán pedig ez a területi lefedettség – a tereptapasztalatok alapján is – még inkább érvényes.

Az Egán Ede Program – a tervhez illeszkedve – a végrehajtás során is a kárpátaljai magyarság, a magyarlakta területek gazdasági pozícióinak javítási szándékát mutatta. A program keretében kifizetett támogatások ugyanis túlnyomórészt agrár- (az összes kifizetett támogatás 62,5%-a), kisebb részt vállalkozásfejlesztési (32%), csekély mértékben pedig turisztikai (5,5%) célokat szolgáltak. Az Egán Ede Program a 2016-os pályázati eredmények alapján – az eredeti céloknak megfelelően – a magyarlakta területek fejlődését, a kárpátaljai magyar gazdasági szereplők megerősödését igyekezett segíteni. A 2016-ban – mindhárom kategóriában – megítélt összes támogatás 80%-a ugyanis a kárpátaljai magyarság zömének (több mint 70%) otthont adó négy közigazgatási egység – Beregszász, valamint a Beregszászi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járások – vállalkozóit segítette. Továbbá az adott évi támogatások közel fele (46,7%), összesen több mint 1 milliárd Ft a Beregszászi járás területére (Beregszász várost is beleértve) érkezett.

Az Interreg transznacionális együttműködési programjai (CADSES, CE, SEE, DTP) a vizsgált időszak alatt csupán kismértékben érték el a kárpátaljai szervezeteket, s ez esetekben is inkább a megyeszékhely Ungvárt. Az e programok keretében kárpátaljai szervezetek részvételével megvalósuló kis számú (összesen 16 db projekt) és a régió számára kevés forrást biztosító projekt széleskörű partnerségre épült, így a nemzetközi kapcsolatépítést és együttműködést szolgálták.

A határon átnyúló együttműködési programok (HUSKROUA, PLBYUA, ROUA) ugyan már jobb eszközöknek bizonyultak, azonban ezek is változó mértékben érték el Kárpátalját.

A lengyel-belarusz-ukrán (PLBYUA) program keretében is – bár a ciklusok között növekvő tendenciában – csekély számú projekt valósult meg, melyek túlnyomó többsége Ungvárra koncentrálódott. A Kárpátaljára jutó forrásokból – egyetlen nagyobb egészségügyi fejlesztés mellett – inkább kisösszegű, a nemzetközi kapcsolatépítést szolgáló projekteket finanszíroztak.

A 2014-2020 között futó román-ukrán (ROUA) program esetében sem Kárpátalja volt a fő célterület. A kevés számú „hard” és „soft” típusú projekt mellett ugyanis nagy infrastrukturális projekt nem érintette a régiót. A négy kárpátaljai vezetésű projektben háromban ungvári

intézmény volt a fő kedvezményezett. Ungvár városa a projektpartnerek számában is kiemelkedett (több mint 50%-os részarány), mellette a román határhoz közelebb eső területek, a Técsői, illetve a Rahói járások szervezetei vállaltak szerepet. A támogatások megoszlását tekintve ugyanakkor a legtöbb uniós forrás e program keretében – 1,4 millió eurót meghaladó értékben – a Rahói járásba érkezett. A tematikus célkitűzések szerint a Kárpátaljára jutó uniós hozzájárulások közel 40%-a (a legtöbb) az egészségügy területét célozta a megyében. Viszonylag nagyobb összegű forrás jutott még kulturális projektekre, illetve katasztrófa-megelőzésre és vészhelyzet-kezelésre.

A négyhatárrégiós program (HUSKROUA) – a 2004-2006 közötti ismerkedési fázist követően – már mindkét fejlesztési ciklust (2007-2013 és 2014-2020) nézve pozitívabb képet mutatott Kárpátalja szempontjából. E program mozgatta meg a legtöbb kárpátaljai székhelyű szervezetet, így a projektek túlnyomó többsége kárpátaljai partnerséggel valósult meg. Bár a Kárpátaljára jutó uniós támogatások megoszlása e program esetében is túlságosan koncentrált volt és zömében Ungvárra irányult, azonban a nagyszámú projektnek köszönhetően a tizennyolc közigazgatási egységből tizenhárom is részesült uniós finanszírozásból, négy (Beregszász, Munkács, valamint a Nagyszőlősi és Rahói járások) ráadásul 1 millió euró feletti összegből. Továbbá az ungvári székhelyű – többnyire megyei hatóságú – intézményekhez, szervezetekhez befutó uniós támogatások sok esetben szolgálták a teljes lakosságot érintő célokat (pl. infrastruktúra-fejlesztés, környezetvédelem, egészségügyi, közlekedésfejlesztési, vagy turisztikai témájú projektek). A Kárpátaljára érkező támogatások egyébként is rendkívül sokrétűek voltak a tématerületek szerint is, melynek köszönhetően több ágazat részesülhetett az uniós forrásokból. A 2007-2013-as ciklusban messze a legtöbb forrás a határátkelőhelyek fejlesztésére érkezett Kárpátaljára. Emellett környezetvédelmi, a vészhelyzet-kezelést és az intézmények közötti határon átnyúló együttműködést erősítő projektek valósultak meg a legnagyobb értékben EU-s támogatásból a régióban. A következő programidőszakban – a nagy infrastrukturális projektek keretében – jelentős forrás (1,1-2,4 millió euró közötti összeg) jutott Kárpátalján katasztrófa-megelőzésre és vészhelyzet-kezelésre, közlekedésre és mobilitásra, valamint környezetvédelemre. A nagyszámú normál méretű projekt pedig a legnagyobb részt az egészségügyi és szociális szolgáltatások fejlesztését szolgálta, de számottevő forrás érkezett turisztikai fejlesztésekre, valamint kulturális és művészeti kezdeményezésekre is.

A célkitűzések mentén összegezve tehát az egyes programok többnyire kiegészítették egymást a megvalósítás időszakában (arra ugyanakkor egyértelmű bizonyítékot nem találtam, hogy ez a hatékony koordináció eredménye volt, vagy csak a véletlen műve). A kárpátaljai/ukrán állami források az infrastruktúra – és azon belül kiemelten a közutak – fejlesztésére helyezték a fő hangsúlyt. Az Interreg Programok esetében is az infrastrukturális projektek, és azon belül is kimagaslóan a határátkelőhelyekhez, a nemzetközi mobilitáshoz kapcsolódó infrastruktúrafejlesztések vitték el a források zömét, de kiemelendők az egészségügyi, a környezetvédelmi- és katasztrófa-megelőzési, valamint a kulturális és turisztikai programok is. Az Egán Ede Program ugyanakkor egyértelműen gazdaságfejlesztési – mezőgazdaság, vállalkozásfejlesztés és turizmus – célokat szolgált.

A 2015-2020 közötti kárpátaljai regionális fejlesztési program tehát gyakorlatilag egy projektre, a közútfejlesztésre koncentrált. Ez a projekt ugyanakkor egy valóban releváns területfejlesztési igényt elégített ki, melynek pozitív hatásai minden kétséget kizáróan érezhetők a régióban. A megfelelő úthálózat terén Kárpátalja eddig jelentős lemaradásban volt (elsősorban a szomszédos uniós országok határ menti területeihez viszonyítva). E projekt fejlődést generáló hatásai tehát semmiképp sem elhanyagolhatók, azonban – a konkrét gazdaságfejlesztési vonal elmaradása miatt – önmagukban nem elegendőek és így nem cáfolják azt, hogy a vizsgált időszakban nem volt a régió gazdasági fejlődését konzekvensen segítő ukrain fejlesztéspolitika. Ezt tovább erősíti, hogy a 2015 előtti ciklusra nem sikerült az akkori stratégián alapuló fejlesztési programot felkutatnom.

Az Egán Ede Program lebonyolítása során megszabott azon követelmény, mely – a támogatásra való jogosultság feltételeként – előírta bejegyzett vállalkozás (egyéni vállalkozót is beleértve) létét, elősegítette a hivatalos formában működő kárpátaljai magyar gazdasági közösség megteremtését, ösztönözte a vállalkozóvá válást és így növelte a magyar érdekeltségű vállalkozások számát a megyében. Egyben azt is eredményezte, hogy a nagyrészt korábban szürkegazdaságban működő vállalkozásokat a Program a törvényes keretek közé emelte (a kárpátaljai vállalkozói réteg egy részét, a magyart „kifehértette”), amit a kárpátaljai magyar vállalkozók körében folytatott kutatás is alátámasztott. Ez jelentős adóbevételeket generált – legalábbis ideiglenesen – az állam számára.

Az Egán Ede Program minél szélesebb körben kívánta elérni a kárpátaljai magyar gazdasági szereplőket. Ennek eszköze a kisösszegű projektek finanszírozása volt. Bár a szándék megvolt ugyan a nagyobb összegű projektek és ezáltal jelentősebb beruházások megvalósítására, azonban ezek eddig – elsősorban a magyar-ukrán bilaterális viszony megromlása és az ukrán hatóságok „barátságatalansága” miatt – nem teljesülhettek. A kisösszegű támogatásokra építő rendszer ugyan minden kétséget kizáróan lelassította 2015 után a kárpátaljai magyarság elvándorlását és ösztönözte a szülőföldön való boldogulást, a háború okozta helyzetre ugyanakkor már nem tudta kellőképpen felkészíteni a kárpátaljai magyar gazdasági szereplőket. Így ez tekinthető – az érintett kárpátaljai közéleti szereplők véleménye szerint is – a Program egyik gyenge pontjának. A nagyobb, munkahelyteremtő beruházások elmaradása okán egyelőre nem tudta azt a célt szolgálni, hogy a kárpátaljai magyar vállalkozók igazán jelentős szereplőivé váljanak Kárpátalja gazdaságának, valamint – a támogatásban közvetlenül részesülőktől eltekintve – a szülőföldön való foglalkoztatottság kérdéskörét sem sikerült még hosszú távon megoldania (a magyarlakta térség Kárpátalján belüli periférikus pozíciója nem oldódott, a Magyarországhoz kötődő periférikus kapcsolatrendszere tovább erősödött). A jövőre nézve javaslatként tehát megfogalmazható, hogy a Program majdani – vélhetően a háború utáni – újratervezése során a fenti szempontok figyelembevétele – az eddigi gyenge láncszemek kiküszöbölése érdekében – kiemelt fontosságú.

Az Egán Ede Program preferálta a határon átnyúló együttműködéseket megvalósító, valamint az exportra való termelést elősegítő fejlesztéseket, melynek köszönhetően a kárpátaljai vállalkozások Kárpát-medencei gazdasági térbe való integrációját is szolgálta. A kárpátaljai magyar gazdasági szereplők Magyarország felé irányuló külkereskedelmi tevékenységének bővülését – ilyen mélységű adatok hiányában – hivatalos statisztikákkal ugyan igazolni nem lehetett, azonban Kárpátalja egésze számára a magyarországi exportpiac jelentősége tovább nőtt.

A kárpátaljai magyar vállalkozók körében végzett felmérés is arra világított rá, hogy a magyarlakta területek gazdasági pozícióinak javítását elsősorban az Egán Ede Program szolgálta. A keretében nyújtott támogatások biztosították ugyanis a vizsgált időszakban a fejlődéshez szükséges források többségét a magyar gazdasági szereplők számára. Uniós forrás vagy ukrainai támogatás, esetleg hitel igénybe vételéről ugyanakkor csupán alig néhány szereplő számolt be. Mindez arra enged következtetni – amit a programeredmények is igazoltak –, hogy más gazdaságfejlesztési célú forráslehetőség nem igazán állt a kárpátaljai magyar gazdasági szereplők

rendelkezésre, s az Egán Ede Program egy nagyon forráshiányos közegbe érkezett. A kárpátaljai magyar vállalkozói réteg megerősítésére tehát Budapest támogatása nélkül esély sem igazán mutatkozhatott volna. A Program sikerességére utal, hogy a felmérésben résztvevő és sikeresen pályázó válaszadók majdnem 90%-a számolt be pénzügyi forgalmának növekedéséről. Ez pedig akkor is jelentős eredmény, ha – a kis volumenű projektek folytán – ez nem hozott összességében olyan mértékű bevétel-növekedést, mint ami az elmaradt nagyobb beruházások révén realizálódhatott volna.

Egyértelműen kijelenthető tehát, hogy az Egán Ede Program törekedett a kárpátaljai magyarság gazdasági pozícióinak javítására, amely téren – a kvalitatív úton szerzett információk alapján – sikerült korlátozott eredményeket elérnie. Hivatalos statisztikai adatokkal ugyanakkor mindezt – bár vannak erre utaló jelek (pl. teljes munkaidőben foglalkoztatottak számának és nominális havi átlagbérének növekedése a magyarlakta közigazgatási egységekben a Program idején; a vállalkozások és kiemelten a mezőgazdaságban tevékenykedő cégek számának emelkedése, forgalombővülés és növekvő alkalmazotti létszám) – minden kétséget kizáróan alátámasztani nem lehetett. A magyarlakta területeken túli következmények – a kiírás feltételei alapján – ugyanakkor csak közvetettek lehettek. Az ilyen tovaryűző hatások között említhetjük a vállalkozások fehéritését és ezáltal az adóbevételek növekedését, az ukrainai beszállítóktól megvásárolt eszközöket és ezáltal a kereskedelmi forgalom bővülését, illetve a munkahelyteremtést, valamint a szülőföldön való maradást és ezáltal a munkavállalásból vagy vállalkozói tevékenységből befolyó magán- és költségvetési bevételeket. Az Egán Ede Program a kvalitatív úton szerzett információk alapján – korlátozottan, de lehetőségeihez mérten – segítette a magyarlakta területek és az egész régió fejlődését, ezt azonban kvantitatív adatokkal egyértelműen alátámasztani sajnos nem lehetett.

Az Interreg Programok közül a transznacionális együttműködési programoknak ugyan volt eredetileg gazdaságfejlesztési szándékuk, azonban – a csekély kárpátaljai érintettség folytán – alkalmatlan eszközöknek bizonyultak arra, hogy bármilyen mértékű fejlődést váltsanak ki Kárpátalján. Pozitívumnak tekinthető ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatépítés, mely táptalajul szolgálhatott későbbi együttműködéseknek. A határon átnyúló együttműködési programok közül – bár ezek jobb és népszerűbb eszközöknek bizonyultak Kárpátalján is – a PLBYUA és a ROUA programok sem igazán tudtak számottevő fejlődést generálni a régióban a csekély számú projektben való részvétel és a megyébe érkező alacsony támogatási összeg miatt. Kiemelni talán

a mindkét programban megvalósuló 1-2 nagyobb egészségügyi fejlesztést lehet. A négyhatárregiós (HUSKROUA) program bizonyult fejlesztési ciklusokon keresztül a legjelentősebb uniós támogatási eszköznek a megye szervezetei, intézményei számára. E program mozgatta meg ugyanis a legtöbb kárpátaljai székhelyű szervezetet, a projektek túlnyomó többsége kárpátaljai partnerséggel valósult meg, és a HUSKROUA keretében érkezett a legnagyobb összegű uniós hozzájárulás is az Interreg Programok közül. Mindezek alapján a HUSKROUA Program – bár elsősorban ez a program is inkább társadalom-, semmint gazdaságfejlesztési célokat szolgált – lehetett a legalkalmasabb uniós eszköz arra, hogy hozzájáruljon Kárpátalja fejlődéséhez. A tervdokumentumok és programeredmények arra engednek következtetni tehát, hogy bár mindegyik Interreg Program esetében volt szándék Kárpátalja (és a teljes programterület) fejlődésének előmozdítására, azonban ez a hatás minden bizonnyal nem lehetett jelentős. Ezt a rendelkezésre álló kvantitatív és kvalitatív adatok sem tudták megcáfolni.

Az alkalmazott gazdasági mutatók (egy főre jutó bruttó regionális termék, munkanélküliségi és foglalkoztatottsági ráta, nominális átlagbér) nemzetközi és belföldi összevetése alapján Kárpátalja gazdasági lemaradása nem csökkent a vizsgált időszakban. Ez már előrevetítette, hogy a régió – fejlettségi értelmezés szerinti – periférikus helyzete nem változott a vizsgált időszakban. Emellett – munkaerőpiaci adatai, illetve tereptapasztalataim alapján – Kárpátaljára is értelmezhető az egyik legsúlyosabb – centrum és periféria közti – függőségi viszonynak nevezett agyelszívó hatás. A régió munkaerőpiacára 2013 után jellemző negatív tendenciák (a foglalkoztatottak és a gazdaságilag aktívak számának jelentős csökkenése) túlnyomórészt a Nyugat által kínált vonzó lehetőségek miatt következtek be (a kelet-ukrajnai konfliktus hatásai ezt csak felerősítették). A tereptapasztalatok szerint jelentős munkavállalási célú elvándorlás valósult meg az elmúlt évtizedben Kárpátaljáról az EU, és azon belül Magyarország irányába is. Ez egyaránt érintette a lakosság felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy azt – döntően magyarországi felsőoktatási intézményekben – megszerezni kívánó rétegét, és az alacsonyabb képzettségű munkaerőt is. Mindez egy újabb bizonyíték a centrum (EU, Magyarország) és a periféria (Kárpátalja) közti hierarchikus függőségi viszony jelenlétére, sőt erősödésére a vizsgált időszakban.

A fejlett nyugati mag és a periférián elhelyezkedő Ukrajna, illetve Kárpátalja közötti függőségi kapcsolat a külföldi tőkebefektetések terén is mindinkább kirajzolódott. A régió gazdaságában

egyértelműen az EU tagországi bírnak a legnagyobb mértékű – sőt szinte az összes (96%-os arány) – működőtőke-állománnyal.

Kárpátalja (fejlettségi) periférikus helyzetét Ukrainán belül a Kárpátalja megyei fejlesztési program a rossz közúti infrastruktúra jelentős fejlesztésével ugyan valamelyest mérsékelhette volna, azonban társuló, jelentős gazdaságfejlesztési programok és beruházások nélkül önmagában nem lehetett képes számottevő elmozdulást kiváltani. Ráadásul ez a kezdeményezés nem csak Kárpátalját érintette, hanem az ország más területeit is, így versenyelőnyre sem tehetett szert Ukrajna többi régiójával szemben. Bár Kárpátalja periférikus helyzetét számos más tényező (pl. a régió képviselőinek országos politikai szerepvállalása) is befolyásolhatja, azonban – az adott földrajzi értelmű periférikus helyzet mellett – a fejlettségi periféria lét is megmaradt a viszonyrendszerben a vizsgált időszak végén (eltolódás a háború kirobbanása után, a vállalatok áttelepülésével vette kezdetét, mely időszak azonban nem képezte kutatásom tárgyát). Ezt az álláspontot tovább erősítette Kijev Kárpátalja magyarlakta területeivel, az ott élő magyarsággal való viszonya is, hiszen a centrum az elmúlt években sorra vezetett be a nemzeti kisebbségek jogait szűkítő rendelkezéseket, melyek eltörlésére, enyhítésére a kárpátaljai magyar szervezetek nem tudtak mindeközéig érdemben hatást gyakorolni (a Magyar Kormánytól való függés is nyilvánvaló e tekintetben, amely az e kisebbségkorlátozó lépések elleni nemzetközi fellépésben ölt testet). A legutóbbi, 2019-es parlamenti választást követően pedig már a Legfelsőbb Tanácsból is hiányzik a magyar nemzetiségi képviselő (magyar többségű választókerület pedig nincs Kárpátalján).

Az ukrajnai, uniós és magyarországi programok fejlesztési eredményei és a régió fejlődési pályája igazolták Kárpátalja periférikus létének kétféle, fejlettségi és földrajzi értelmezését. A térség kapcsolatai ugyanakkor az elmúlt 30 évben egyértelműen felerősödtek mind Magyarország, mind pedig az EU felé. Ezt a folyamatot Ukrajna nyugati integrációs törekvései is fokozzák, de a kárpátaljai magyarságnak is tevékeny szerepe van benne. Ennek egyik ékes bizonyítéka – az Egán Ede Program mellett – a HUSKROUA Programra leginkább jellemző Magyarország-Kárpátalja kapcsolat, mely a kárpátaljai részvételű projektek túlnyomó többségében megjelent. Ez alapján a kárpátaljai magyar közösség nemcsak a Budapesttel való kétoldalú kapcsolatok és fejlesztési programok motorja lehet, hanem az uniós szintű együttműködéseké is. Ennek bizonyítására azonban további kvalitatív vizsgálatok szükségesek. Mindenesetre a többoldalú fejlesztési kapcsolatok erősödése egyrészt egy integrálódási

folyamatként is értékelhető, másrészt viszont a forráshiánnyal küszködő Kárpátalja számára egyenlőtlen és hierarchikus viszonyokat is eredményezett. Ennek egy tipikus példája a tervdokumentumok és programeredmények elemzése alapján, hogy az Egán Ede Program pályázati kiírásainak feltételei között a kiíró (centrum) korlátozta a támogatásból megvásárolni kívánt termékek beszerzési lehetőségeit (Ukrajnára és Magyarországra). Emellett a határon átnyúló együttműködések megvalósító és az exportra (feltételezhetően Magyarországra) való termelést elősegítő fejlesztéseket is előnyben részesítette. Mindezek – bár a régió számára előnyök – arra engedtek következtetni, hogy – a földrajzi és köznyelvi meghatározás mellett – a periférikus lét funkcionális értelmezése is egyre inkább megállja a helyét Kárpátalja esetében. A régió periférikus helyzete tehát nem változott, legfeljebb annak függőségi – hierarchikus és aszimmetrikus – kapcsolatai erősödtek a vizsgált időszakban.

IV. FŐBB HIVATKOZÁSOK

Az Európai Bizottság (EB) honlapja (2023a): Operational Programme 'Central Europe'. Link: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2007-2013/at/operational-programme-central-europe_en Letöltés időpontja: 2023.08.03

Az Európai Bizottság (EB) honlapja (2023b): Operational Programme 'South East Europe (SEE)'. Link: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2007-2013/hu/operational-programme-south-east-europe-see_en#tab Letöltés időpontja: 2023.08.03

Baranyai Eszter (2018): Egyenlőtlenség és gazdaság: hogyan hatnak egymásra?; In: Köz-gazdaság, 2018/4.; pp. 70-83.; https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/6701/1/10_Article_Text_39_1_10_20190223.pdf; Letöltés ideje: 2023. október 1.

Benedek József (2016): Centrum-periféria elméletek; In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, XIII. évf., 1., 2016; Link: https://www.strategiaifuzetek.hu/files/312/4_2016-1Strategiei+fuzetek_2016_1.pdf; Letöltés ideje: 2023. október 13.

Czeglédy Tamás (2014): Európa – A centrum-periféria kapcsolat kereskedelmi kérdései; In: Gazdaság & Társadalom, 2014. 6. évf. 3. szám. Szerk: Székely Csaba – Kulcsár László; 3-24. o.; Link: http://publicatio.uni-sopron.hu/732/1/GT_2014_3_01_Czegledy.pdf; Letöltés ideje: 2023. október 13.

Duna Régió Stratégia honlapja – Danube Region strategy (2023b), Publications: The EU Strategy for the Danube Region. Link: https://danube-region.eu/wp-content/uploads/2019/08/Presentation_EUSDR.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.02

Duna Transznacionális Program (DTP) honlapja – Danube Transnational Program (2020): Cooperation Programme Document 2014-2020; Version 7.1 (2020); Link: <https://www.interreg-danube.eu/uploads/media/default/0001/42/6ff7e04c2fe26221ef9c572f844e50e3061d5628.pdf> Letöltés időpontja: 2023.08.02

Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja (eganede.com, 2023a). Pályázati felhívások 2016-2019. Link: <https://eganede.com/?q=palyazati-felhivasok&l=hu> Letöltés időpontja: 2023.08.05

Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja (eganede.com, 2023c): Pályázati eredmények. Link: <https://eganede.com/?q=palyazati-eredmenyek&l=hu> Letöltés időpontja: 2023.08.06

EUR-Lex: A Bizottság 897/2014/EU végrehajtási rendelete (2014. augusztus 18.) az Európai Szomszédági Támogatási Eszköz létrehozásáról szóló 232/2014/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet alapján finanszírozott, határokon átnyúló együttműködési programok végrehajtására vonatkozó egyedi rendelkezések megállapításáról. Az Európai Unió Hivatalos lapja. L244/12. 19.8.2014. Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0897> Letöltés időpontja: 2023.07.05

EUR-Lex: AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 1299/2013/EU RENDELETE (2013. december 17.) az Európai Regionális Fejlesztési Alap által az európai területi együttműködési célkitűzésnek nyújtott támogatásra vonatkozó egyedi rendelkezésekről. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. L347/259. 2013.12.20. Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1299> Letöltés időpontja: 2023.06.16

EUR-Lex: Az Európai Parlament és a Tanács 232/2014/EU rendelete (2014. március 11.) az Európai Szomszédági Támogatási Eszköz létrehozásáról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. L77/27. 15.3.2014. Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0232> Letöltés időpontja: 2023.07.05

EUR-Lex: COMMISSION REGULATION (EC) No 1628/94 of 4 July 1994 concerning the implementation of a programme for cross-border cooperation between countries in central and eastern Europe and Member States of the Community in the framework of the Phare programme. Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994R1628&qid=1682982196292> Letöltés időpontja: 2023.06.15

EUR-Lex: COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE MEMBER STATES of 28 April 2000 – laying down guidelines for a Community initiative concerning trans-European cooperation intended to encourage harmonious and balanced development of the European territory – Interreg III (2000/C 143/08). Official Journal of the European Communities. C143/6. 23.5.2000. Link: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000Y0523\(01\)&qid=1684107752948](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000Y0523(01)&qid=1684107752948) Letöltés időpontja: 2023.06.15

EUR-Lex: Notice C(90) 1562/3 to the Member States, laying down guidelines for operational programmes which Member States are invited to establish in the framework of a Community initiative concerning border areas (Interreg). (90/C 215/04). 1990.08.30 Link: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1990_215_R_0004_01&qid=1682982196292 Letöltés időpontja: 2023.06.15

EUR-Lex: NOTICE TO THE MEMBER STATES laying down guidelines for operational programmes which Member States are invited to establish in the framework of a Community initiative concerning border development, cross-border cooperation and selected energy networks (INTERREG II) (94/C 180/13). Official Journal of the European Communities. No C 180/60, 1.7.94. Link: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1994_180_R_0060_01&qid=1682982196292 Letöltés időpontja: 2023.06.15

Európai Bizottság, XVI. Főigazgatóság (2000): Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. I. kötet – Az értékelés megszervezése és lebonyolítása. Magyar nyelvű fordítás: VÁTI Kht. Budapest, 2000. Link: http://www.terport.hu/webfm_send/a50_means1.pdf; Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.

Európai Bizottság, XVI. Főigazgatóság (2000): Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. II. kötet – A monitoring és értékelés indikátorainak kiválasztása és használata. Magyar nyelvű fordítás: VÁTI Kht. Budapest, 2000. Link: http://www.terport.hu/webfm_send/a51_means2.pdf; Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.

Európai Bizottság, XVI. Főigazgatóság (2000): Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. III. kötet – Főbb értékelési technikák és eszközök. Magyar nyelvű fordítás: VÁTI Kht. Budapest, 2000. Link: http://www.terport.hu/webfm_send/a52_means3.pdf; Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.

Európai Bizottság, XVI. Főigazgatóság (2000): Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. VI. kötet – A programok értékelésével kapcsolatos fogalmak és szakkifejezések. Magyar nyelvű fordítás: VÁTI Kht. Budapest, 2000. Link: http://www.terport.hu/webfm_send/a55_means6.pdf; Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.

Európai Bizottság: Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020. Programming document for EU support to ENI Cross-border Cooperation (2014-2020). A PLBYUA 2014-2020 CBC Program honlapja. Link: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/Programme%20documents/Programming%20of%20the%20ENI%202014-2020.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.05

European Funds Portal (EFP, 2005): INTERREG III B CADSES Neighbourhood Programme (2000-2006). PROGRAMME COMPLEMENT. Revised in June 2005, approved version of 10 June 2005. Link: https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/91960/CADSES_PCompl_160605.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.01

Frank Barry (2004): Enlargement and the EU Periphery: Introduction. In: The World Economy (<https://ideas.repec.org/s/bla/world.html>), Wiley Blackwell, vol. 27(6), pages 753-759, June. University College Dublin. Blackwell Publishing Ltd 2004. Handle: RePEc:bla:world:v:27:y:2004:i:6:p:753-759. DOI: 10.1111/j.1467-9701.2004.00627.x. Link: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9701.2004.00627.x>; Letöltés időpontja: 2023.10.20.

Gheorghe Gorun (2011): A centrum-periféria viszony és a kulturális identitás. A regionális fejlesztés dilemmái; In: Centrum és periféria – Határ menti perspektívák, kulturális regionalizmus, kortárs vizuális kultúra; Szerk.: Györgyjakab Izabella – Kukla Krisztián; MODEM Modern Debreceni Nonprofit Kft., 2011; 42-59. o.; Link: http://cepevit.partium.ro/knyit/cepevitHU_web.pdf#page=22; Letöltés ideje: 2023. október 13.

Hajdu Szilvia (2017): Értékelés és monitoring; In: Kohéziós politika 2014-2020 – Az EU belső fejlesztéspolitikája a jelen programozási időszakban; Szerk.: Nyikos Györgyi; Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017. Link: <https://core.ac.uk/download/pdf/154885359.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 16.

Halmai Péter (2019): Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben. In: Közgazdasági Szemle, LXVI. évf. 2019. június. 687-712. o. Link: <http://real.mtak.hu/94104/1/05HalmaiA.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 16.

Heil Péter – Nagy Sándor Gyula (2013): A kohéziós politika elmélete és gyakorlata. Kiadó: Akadémiai Kiadó Zrt. ISBN: 9789630593854.

Horeczki Réka – Póla Péter (2023): Fejlesztési lehetőségek a periférián egy Baranya megyei felmérés tükrében; In: Tér és Társadalom, 37. évf. 3. szám, 2023; Link: <http://real.mtak.hu/175923/1/3503.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 13.

HUSKROUA CBC Program 2007-2013 honlapja (KOP, 2008): Magyarország-Szlovákia-Románia- Ukrajna Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013. Közös Operatív Program. Végleges javított változat, 2008. július 23. Link: http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/JOP_HU.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.10

HUSKROUA CBC Program 2007-2013 honlapja: Európai Bizottság (EC, 2007): COMMISSION REGULATION (EC) No 951/2007 of 9 August 2007 – laying down implementing rules for cross-border cooperation programmes financed under Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument. Link: http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/951_2007-enpi-cbc-impl-rules-EN.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.04

HUSKROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Közös Operatív Program (KOP). 2015. Link: <https://huskroua-cbc.eu/documents/programme-documents>; Letöltés időpontja: 2023.08.08.

Joint Technical Secretariat (JTS) of the PLBYUA CBC Programme: 2014-2023: 15 YEARS of the cross-border cooperation between Poland-Belarus-Ukraine. Europejskiej Współpracy Terytorialnej – Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Warsaw, Poland. Link: https://www.ewt.gov.pl/media/59150/Raport_15lat_PL-BY-UA_www.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.09

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (2014): Egán Ede-terv – A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja. Link: <https://eganede.com/egane-ede-terv.pdf> Letöltés időpontja: 2023.08.07

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja – Закарпатська обласна рада (Zakarpata.rada.gov.ua, №900/2009): Нормативні документи – Рішення ради; V. скликання, 5. сесія: Про внесення змін до Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року; №900; Ungvár, 2009.08.07.; Link: <https://zakarpata.rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/v-sklykannya/25-sesiya/> Letöltés időpontja: 2023.08.12.

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja – Закарпатська обласна рада (Zakarpata.rada.gov.ua, №206/2006): Нормативні документи – Рішення ради; V. скликання, 5. сесія II. засідання: Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області до 2015 року; №206; Ungvár, 2006.12.28; Link: <https://zakarpata.rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/v-sklykannya/5-sesiya-ii-zasidannya/> Letöltés időpontja: 2023.08.12

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja – Закарпатська обласна рада (Zakarpata.rada.gov.ua, №1220/2015): Нормативні документи – Рішення ради; VI. скликання, 21. сесія: Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; №1220; Ungvár, 2015.03.06; Link: <https://zakarpata.rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/21-sesiya-06-03-2015/> Letöltés időpontja: 2023.08.12.

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarpata.rada.gov.ua, №1137/2018.03.29): Про результати виконання Плану заходів із реалізації у 2015 – 2017 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; Link: <https://zakarpata.rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/10-sesiya-ii-zasidannya-29-03-2018/>; Letöltés ideje: 2023.10.18.

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarpata.rada.gov.ua, №218/2021.05.20): Про результати виконання у 2020 році Плану заходів із реалізації у 2018 – 2020 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на

periód do 2020 roku; Link: <https://zakarp-at-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/viii-sklykannia/2-sesiia-ii-zasidannia-20-05-2021/>; Letöltés ideje: 2023.10.18.

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarp.at.rada.gov.ua, №1756/2020.07.16): Про хід виконання у 2019 році Плану заходів із реалізації у 2018–2020 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; Link: <https://zakarp-at-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/18-sesiya-16-07-2020/>; Letöltés ideje: 2023.10.18

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarp.at.rada.gov.ua, №1434/2019.04.04): Про хід виконання у 2018 році Плану заходів із реалізації у 2018–2020 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; Link: <https://zakarp-at-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/14-sesiya-04-04-2019/>; Letöltés ideje: 2023.10.18

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarp.at.rada.gov.ua, №1308/2015.08.27): Про План заходів з реалізації у 2015–2017 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; Link: <https://zakarp-at-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/23-sesiya-ii-zasidannya-27-08-2015/>; Letöltés ideje: 2023.10.18

Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja (Zakarp.at.rada.gov.ua, №1415/2019.04.04): Про внесення змін до Плану заходів із реалізації у 2018 – 2020 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; Link: <https://zakarp-at-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/14-sesiya-04-04-2019/>; Letöltés ideje: 2023.10.18.

Keep.eu: Search for projects and their documents. Link: <https://keep.eu/projects/>; Letöltés időpontja: 2023.08.10

Kengyel Ákos (2008): Kohézió és finanszírozás; Akadémiai Kiadó; Budapest, 2008. ISBN: 978-963-05-8584-2

Kerekes Sándor (2006): A fenntartható fejlődés közgazdasági értelmezése. In: Közgazdász Fórum, 2006, 10. szám; pp. 3-15. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. http://real-i.mtak.hu/21525/10/Kozgazdasz_Forum_2006_9_10_.pdf; Letöltés ideje: 2023. október 1.

Kincses Áron – Rédei Mária (2010): Centrum-periféria kérdések a nemzetközi migrációban; In: Tér és Társadalom, 24. évf. 4; 301-310. o.; 2010; Link: <http://real.mtak.hu/17144/1/1805-3597-1-SM.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 13.

KMVSZ (2013): Kárpátalja gazdaságfejlesztési stratégiai terve; Beregszász, 2013

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM): Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete. Nemzetpolitikai Államtitkárság. Budapest, 2013. Link: <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/02-Magyar-Nemzetpolitika-A-nemzetpolitikai-strategia-kerete-2.pdf> Letöltés időpontja: 2023.07.28

Kuncz Izabella (2017): Növekedéelméletek – A humán tőkén innen és túl. BCE-KTK, Makroökonómia Tanszék. 2017. Link: https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3093/1/BCE_MNB_Kuncz.pdf; Letöltés ideje: 2023. október 9.

Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés – Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák; Akadémiai Kiadó Zrt.; Budapest, 2010; ISBN: 9789630588379

Meyer Dietmar (1995): Az új növekedélmélet; In: Közgazdasági Szemle, XLII. évf., 1995. 4. sz.; 387-398. o.; Link: <https://epa.oszk.hu/00000/00017/00004/0403.html>; Letöltés ideje: 2023. október 09.

Molnár József – Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. A kiadásért felel: dr. Orosz Ildikó. Felelős szerkesztő: Gönczy Sándor Beregszász, 2005. Link: https://konyvbirodalom.at.ua/term_tud/Molnar_Jozsef_-_Karpatalja_nepessege.pdf Letöltés időpontja: 2023.08.19

Nadobán Zoltán (2021): Book Review. Rudy Weissenbacher (2019). The Core-Periphery Divide in the European Union – A Dependency Perspective. Palgrave Macmillan, pp. 369. ISBN 9783030282103. Reviewed by Zoltán Nadobán. Society and Economy 43 (2021) 1, 96–98. DOI: 10.1556/204.2020.00023. Akadémiai Kiadó. Link: <https://akjournals.com/view/journals/204/43/1/article-p96.xml>; Letöltés időpontja: 2023.10.20.

National Bank of Ukraine (NBU): External Sector Statistics. Link: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external>; Letöltés időpontja: 2023.09.18.

Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM): Wekerle Terv – A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája. Budapest, 2012. Link: <https://2010-2014.kormany.hu/download/1/45/a0000/Wekerle%20Terv.pdf> Letöltés időpontja: 2023.07.28

Olekszandr Hiszem, Olekszandr Martinyuk (2019): Ukrajna története. Standard szint. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános közép fokú tanintézetek 11. osztálya számára. Fordította: Maha László. Szerkesztette: Debreceni Anikó. Link: <https://kmsz.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ukrajna-tortenete-O.-V.-Hiszem-2019.pdf> Letöltés időpontja: 2023.08.28

PLBYUA CBC Program 2007-2013 (JOP): Програма трансграничного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2007-2013; Link: <https://old.cpe.gov.pl/pliki/145-pl-by-ua-ru.pdf>; Letöltés ideje: 2023.08.07.

PLBYUA CBC Program 2014-2020 honlapja (JOP): Programme document – The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020. 5th revision. In force from 9 December 2022. Link: https://www.pbu2020.eu/en/pdfviewer?url=../files/uploads/JOP/JOP_PBU14-20_v.9.12.2022.pdf#book/ Letöltés időpontja: 2023.08.08

Robert Gilpin (2004): Nemzetközi politikai gazdaságtan; Ford.: Lehoczki Bernadette, Száraz Enikő; Budapest Centre for International Political Economy; Budapest, 2004; ISBN: 963216590X

ROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Awarded projects. Link: <https://ro-ua.net/en/about-the-programme/awarded-projects> Letöltés időpontja: 2023.08.09

ROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Managing Authority Ministry of Regional Development and Public Administration, Romania (2023): Joint Operational Programme Romania – Ukraine 2014-2020. Link: <https://ro-ua.net/images/Programme/0-Romania-Ukraine-JOP-approved1.pdf> Letöltés időpontja: 2023.08.08

Salamin Géza (2015): Transforming Regional Position of Central-Eastern Europe in the Economic Space of the European Union with Special Reference to Hungary. HStud 29 (2015), 73–91. DOI: 10.1556/044.2015.29.1–2.6. Link: <http://real.mtak.hu/37655/1/044.2015.29.1-2.6.pdf>; Letöltés időpontja: 2023.10.20.

Sarwat Jahan, Ahmed Saber Mahmud, and Chris Papageorgiou (2014): What is Keynesian Economics? – The central tenet of this school of thought is that government intervention can stabilize the economy; In: Finance & Development September 2014; IMF; Link: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/09/pdf/basics.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 09.

Simai Mihály (2008): A világgazdaság a XXI. század forгатagában. Kiadó: Akadémiai Kiadó Zrt. ISBN: 9789630585149

Szentes Tamás (2011): Fejlődés-gazdaságtan. Kiadó: Akadémiai Kiadó Zrt., 2011, ISBN: 9789630589819

Szentes Tamás (2005): Világgazdaságtan – Elméleti és módszertani alapok; Aula Kiadó Kft., Budapesti Corvinus Egyetem, 2005. ISBN: 963921535x

Tóth Tamás – Benkő Dávid (2018): Egyenlőtlenség és gazdasági növekedés; In: Hitelintézet Szemle, 17. évf. 1. szám, 2018. március, 177–184. o. <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-17-1-ki3-toth-benko.pdf>; Letöltés ideje: 2023. október 1.

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2013): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ 2012 (Statisztikai évkönyv, 2013). УЖГОРОД (Ungvár), 2013.. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск Т.В.Черяник

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2015): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ за 2014 рік (Statisztikai évkönyv, 2014). УЖГОРОД (Ungvár), 2015. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск Т.В.Черяник

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2016): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ за 2015 рік (Statisztikai évkönyv, 2015). УЖГОРОД (Ungvár), 2016. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск І. Ф. Панчук

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2017): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ за 2016 рік (Satisztikai évkönyv, 2016). УЖГОРОД (Ungvár), 2017. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск І. Ф. Панчук

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2021): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ 2020 (Satisztikai évkönyv, 2020). УЖГОРОД (Ungvár), 2021. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск І. Ф. Панчук

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Kárpátalja Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області (2022): СТАТИСТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК ЗАКАРПАТТЯ 2021 (Satisztikai évkönyv, 2021). УЖГОРОД (Ungvár), 2022. За редакцією Г. Д. Гриник. Відповідальний за випуск І. Ф. Панчук

Ukrajna Legfelső Tanácsának jogtára – Верховна Рада України: Законодавство України (Zakon.rada.gov.ua, № 385-2014-п): Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року; № 385-2014-п; Kijev, 2014.08.06. Link: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p#n11>; Letöltés időpontja: 2023.08.12.

Ukrajna Legfelső Tanácsának jogtára – Верховна Рада України: Законодавство України (Zakon.rada.gov.ua, № 1001-2006-п): Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року; № 1001-2006-п; Kijev, 2006.07.21; Link: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-p#Text>; Letöltés időpontja: 2023.08.12.

Ukrajna Legfelső Tanácsának jogtára – Верховна Рада України: Законодавство України (Zakon.rada.gov.ua, № 2850-IV): Про стимулювання розвитку регіонів; № 2850-IV, Kijev, 2005.09.08. Link: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text> Letöltés időpontja: 2023.08.12.

Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ): Kárpátalja magyarlakta térségeinek gazdaságfejlesztési koncepciója. Beregszász – 2016. Link: <https://www.umdsz.com.ua/uploads/csatolmanyok/Egyeb/fejlesztesi-hatarmenti-program-umdsz.pdf> Letöltés időpontja: 2023.08.17

Valentinyi Ákos (1995): Endogén növekedésmélelet; In: Közgazdasági Szemle, XLII. évf., 1995. 6. sz., 582-594. o.; Link: <https://epa.oszk.hu/00000/00017/00006/0604.html>; Letöltés ideje: 2023. 10. 09.

VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (2004-2006): Határok nélkül – Magyarország-Szlovákia-Ukrajna Szomszédsgái Program keretében megvalósult fejlesztések – 2004-2006; Szerk.: Rapi Katalin. Budapest. Link: https://docplayer.hu/3350269-Hatarok-nelkul-magyarorszag-szlovakia-ukrajna-szomszedsagi-program-kereteben-megvalosult-fejlesztések-2004-2006.html#show_full_text Letöltés időpontja: 2023.08.13

Міністерство розвитку громад та територій України (Ukrajna Közösség- és Területfejlesztési Minisztériuma, 2022): Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2021 рік. Kijev hivatalos honlapja. 2021. május. Link: <https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2022/6/17/rejtyngova-oczinka-za-2021-rik-prezentacijni-materialyza.pdf>; Letöltés ideje: 2023.08.05.

További felhasznált statisztikai adatbázisok:

Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/all_themes?lang=en&display=list&sort=category

KSH: <https://www.ksh.hu/stadat?lang=hu&theme=mun>

The World Bank: DataBank: <https://databank.worldbank.org/home>

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat – Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Csernovci Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Чернівецькій області: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Ivano-Frankivszk Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне Управління Статистики в Івано-Франківській Облaсті: <https://ifstat.gov.ua>

Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat, Lviv Megyei Statisztikai Főhivatal – Державна служба статистики України, Головне Управління Статистики в Львівській області: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>

V. PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

Fejes, Norbert; Varga, Csilla (2015): The impacts of EU Regional Policy Transfers on Economic Development of Slovakia and the Czech Republic. In: Ákos, Kengyel (szerk.) Comparison of Experiences of the Visegrad Countries in Using EU Regional Development Funds. Studies on national development programmes. Academic year 2014-2015. Budapest, Magyarország. Corvinus University of Budapest, Jean Monnet Chair in EU Policies (2015) 148 p. pp. 95-118., 24 p.

Fejes, Norbert (2016): A külkereskedelem szerepének értékelése Kárpátalja gazdaságának növekedésében. In: Berghauer, Sándor; Dnyisztrjanszkij, Miroszlav; Fodor, Gyula; Gönczy, Sándor; Izsák, Tibor; Jakab, Natália; Molnár, József; Molnár, D. István; Papp, Géza; Sass, Enikő; Vince, Tímea (szerk.) Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában – Nemzetközi Földrajzi Konferencia. Beregszász, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (2016) 624 p. pp. 315-327., 13 p.

Fejes, Norbert; Miklós, Gábor (2017): Effects of the new Ukrainian education law for the Visegrad cooperation. FOREIGN POLICY REVIEW 10 pp. 121-144. , 24 p. (2017)

Fejes, Norbert; Miklós, Gábor (2019): Az ukrán kisebbségkorlátozó intézkedések geopolitikai vonatkozásai. In: Nagy, Szabolcs; Salamin, Géza (szerk.) Geopolitikai tényezők hatása a Kárpát-medencei magyar oktatási struktúrákra. Budapest, Magyarország: Budapesti Corvinus Egyetem (2019) 157 p. pp. 18-47., 30 p.

Fejes, Norbert (2020): Kárpátalja gazdasági helyzetének és külgazdasági tevékenységének értékelése a XXI. Században. LIMES: A II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA TUDOMÁNYOS ÉVKÖNYVE 6 pp. 177-202., 26 p. (2020)

Fejes, Norbert (2022): Válságból válságba - az ukrán gazdaság előző évtizede. ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS-ECONOMICS 2022 : 1 pp. 134-146. , 13 p. (2022)

Fejes, Norbert (2023): Az ukrán gazdaság helyzete a koronavírus-járvány idején. ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS-ECONOMICS 2023: 3 pp. 122-139., 18 p. (2023)